

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ XIII

ПРОФЕСОР ВИКТОР ГРИГОРОВИЧ (1815–1876) И НЕГОВИТЕ НАУЧНИ ПРИНОСИ ЗА БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА И ВЪЗРОЖДЕНСКА КУЛТУРА

Никола Караиванов

Бележитият украинец, учен от XIX в., професор Виктор Григорович е първият славист, осъществил научна командировка по българските земи. Ролята на историята и историческите паметници за формирането на българската национална идентичност е отдавна открита и оценена. За да бъде истинска духовна опора, историята трябва да бъде добре проучена, да стъпи на здравата основа на историческите паметници и писмените документи. На Виктор Григорович принадлежи заслугата по издирването на автентични исторически паметници и въвеждането им в научно обръщение. [19, с. 319] Той откри, проучи и запази редица старобългарски книжовни паметници. Упорито и последователно големият славист разкри на научния свят, че на Балканския полуостров има един самобитен народ, българският, който е съхранил през вековете своя език, бит и книжовни традиции. Проф. Григорович обърна внимание и на голямото културно богатство на българските народни песни.

Виктор Иванович Григорович е роден на 30 април (12 май нов стил) 1815 г. в гр. Балта, Подолска губерния. Майка му, Виктория Антоновна, е полякиня и умира, когато той е дете. За него се грижи баща му – Иван Иванович Григорович, украинец от Черниговска губерния, чиновник на висок пост в гр. Балта. Първоначално образование младия Виктор Григорович получава в училището в гр. Уман, където научава много добре латински език.

През септември 1830 г., едва 15-годишен, Виктор постъпва като студент в Харковския университет и след 3 години, през 1833 г., се прехвърля да учи в университета на естонския град Дерпт (днес гр. Тарту) специалност класическа филология и философия. След пет-

годишно следване той завършва успешно Дерптския университет и получава покана от Казанския университет да стане преподавател. През 1839 г. Виктор Григорович пристига в гр. Казан и след успешна защита на кандидатска дисертация на тема: «Исследвания с церковнославянском наречии основания на изучании его в древнейших памятниках» става доцент и ръководител на новоосновената катедра по славянска филология в Казанския университет. [4, с. 546]

Първият издаден труд на Виктор Григорович е «Кратко обозрение славянских литератур», отпечатан в «Учение записки Казанского университета», 1841 г. През октомври 1842 г. Григорович защитава и магистърска дисертация на тема: «Опыт изложения литературы славян в ее главнейших эпохах» и се утвърждава като млад учен. [14, с. 717-118] Виктор Григорович има лични контакти и кореспонденция и с бележития учен от украински произход и голям българолюбец професора от Московския университет Осип Бодянский [17, с. 56]

През 1844–1845 г. Виктор Григорович предприема научно пътуване на Балканите и преди всичко в българските земи. Тогава той преминава през Одеса, изходен пункт на неговото научно пътуване. В този град се запознава с няколко десетки видни българи – търговци, общественици, просветители и студенти, от които научава много неща за езика, културата и историята на българския народ, които така живо го интересуват.

На 17 юли 1844 г. Виктор Григорович пристига в Одеса. Първият българин, с когото той се среща е Стефан Тошкович, един от най-заслужилите към българския народ мъже. Григорович се запознава с Никола Палаузов и неговия син Спиридон Палаузов, с Васил Априлов. [29, с. 213-214] На 20 юли 1844 г. Григорович се запознава с двама български ученици от Ришельовския лицей: Найден Геров и Никола Касапски и с младата около 20 годишна българка Елена Мутева.

На 20 август 1844 г. Виктор Григорович се отправя с кораб за Цариград, който е един от центровете на политико-религиозния и културен живот на българите. На 8 септември 1844 г. украинският учен след като урежда документите за своето пътуване, отплава с кораб от Цариград за Солун. Като знае за голямата историческа роля на този град, Григорович разглежда с интерес историческите паметници, като пише: «За нас, славяните, този град има още едно значение. Из него са излезли славянските апостоли Св. св. Кирил и Методий. Интересно е, че днешното гръцко духовенство, с изключение на митрополита, нищо не знае за тези светители“. [8, с. 10]

На 24 септември 1844 г. Виктор Григорович пристига в Зографския манастир. За да се пребори с недоверието и подозрителността на монасите той изобретява редица хитрости, за да може да работи с книги и документи в различни помещения на манастира. Много търпение и настойчивост, съобразителност и находчивост проявява украинския славист, за да се добере до интересни книжовни паметници, прониквайки в манастирските библиотеки и архивохранилища. Тук той открива над 100 ръкописа, 35 от които подробно проучва и описва. По време на престоя си в манастира Виктор Григорович намира Драгановия миней, български паметник от втората половина на XIII век. Тук той прави първото описание на Зографското евангелие. Особено ценно за него е тъй нареченото Мариинско четвроевангелие, написано на глаголица, което открива в малкия скит «Св. Богородица». В Зографския манастир учения е подпомогнат в своите търсения от българския монах с будно национално съзнание архимандрит Анатолий. [8, с. 11-14]

След два месеца работа в няколко атонски манастира, Григорович се озовава на 20 ноември 1844 г. в българския Хилендарски манастир. Тук е посрещнат много сърдечно и с доверие. Той работи в четири книгоохранилища, преглежда и преброява около 800 книги и 80 ръкописа и с хрисовули на българските царе. Особена ценност за учения са хрисовула на цар Константин Асен от края на XIII век и грамотата на цар Иван Александър от 1346 г. Освен в споменатите два манастира, Виктор Григорович работи в още десет Атонски православни манастира. Той открива много средновековни книги, жития, служби и ръкописи, посветени на живота на Св. св. Кирил и Методий, Св. Климент, Св. Наум, Св. Иван Рилски, Йосиф Брадати и други. [8, с. 29] Общото впечатление от манастирите на Атонския полуостров у Виктор Григорович не е възторжено. В славянските манастири, населявани при основаването им предимно от българи, най-печално е състоянието на славянските ръкописни паметници. Навсякъде следите показват, че ръкописите са многочислени, а Хилендарския и Зографския манастири са центрове за преписване и създаване на славянски ръкописи и книги. Но това голямо богатство се унищожава най-вече от невежеството на монасите и целенасочено от гръцкото духовенство.

През януари 1845 г. Виктор Григорович напуска Атон и прекарва два месеца и половина отново в Солун в търсене на следи от делото на Св. св. Кирил и Методий. Тук той установява контакти с много българи от Македония. След това Григорович продължава пътя си през Ениже Вардар, Воден, Битоля и Охрид, най-западните българ-

ски земи, влиза в непосредствен досег с българския народ, за когото пише с нескрита симпатия. В Охрид той живее в семейството на д-р Димитър Робев, българин, завършил медицина в Европа съчетал европейската култура с българския патриархален бит на семейството, приело украинския учен с простота и искреност. В Охрид водач на Григорович е шивача Георги Бодли, който му показва града с всички негови забележителности. За своя безценен гид Григорович пише: «Главната моя цел беше да узная доколко в църквите, училищата и даже в домашния бит господства гръцкото влияние, да узная още какво славянско се е съхранило още тук и до кое време стигат неговите следи. За щастие с мене се срещна много пресметлив българин с име Георги Бодли, който ми служи за постоянен водач“. [8, с. 98] Бодли бързо разбира целта и научната мисия на Григорович и благодарение на него пътешественика успява да прегледа няколко ценни ръкописа в църквата «Св. Климент», намира апостол от края на XII век (тъй наречения Охридски апостол), в който сред старобългарския текст има и изречения на глаголица. Тук Григорович открива и две гръцки жития на Св. Климент, едното от които е съкратената редакция от XIII век, вижда гроба на Св. Климент и прочутата негова дървена статуя. [8, с. 98-104]

В книгата си Григорович не отбелязва, че в Охрид се запознава и общува с видния български възрожденец Димитър Миладинов. Григорович присъства на урок на Миладинов в училище, в който учителя преподава на български език за Тукидид, ученият възкликва: «Не сте ли наши братя!» За тази среща свидетелства сам Миладинов, който в едно писмо до Александър Екзарх от 1852 г. пише: «Един пътешественик, по име Виктор Григорович, професор в Казан, особено се зачуди, като видя славянски книги в Охрид, в родния ми град Струга, в Преспа и други, като че ли тукашните българи не са били известни на европейските народи, но са считани като някой чужд народ“. [12, с. 72] По-нататък в писмото си Миладинов съобщава за посещението на Григорович в главното класно училище: «Като преподавах веднъж в Охрид, Григорович с учудване възкликна: «Не сте ли наши братя!» Струваше му се че бълнува и не му се вярваше, че славянския език ни е майчин и пращадов“. [12, с. 72-73] Миладинов съобщава в това писмо още интересни факти за пребиваването на Григорович: «Когато стигнахме в родното ми място Струга, той каза на старата ми майка да изпее една тъжна българска народна песен, която си записа; освен това той ме помоли настоятелно да напиша граматика на тукашния говорим български език и я очакваше във Виена“. [12, с. 73]

Тези важни срещи на украинския изследовател с Димитър Миладинов оказват силно влияние върху българския възрожденец не само по отношение на националното му съзнание. Изключителното внимание на учения към българската народна песен подтиква Димитър Миладинов да започне системно да събира народни песни от Македония и плод на тази негова събирателска дейност, подпомогнат от брат си Константин Миладинов са издадените през 1861 г. «Български народни песни» на братя Миладинови. От по-късно писмо на Димитър Миладинов от 1846 г. до проф. Григорович узнаваме, че тяхната приятелска връзка продължава. [1, с. 103]

След това Григорович продължава пътуването си през гр. Ресен и достига Слечанския манастир, където открива около 60 старославянски ръкописни книги и попада на стара икона на Св. Кирил. Той взема няколко книги като Слечанския апостол от XII век, Слечански поменик и Слечански писмовник и двете книги от XVI в. [8, с. 115-116] По-нататък следват Прилеп, Велес, а в Скопие той е арестуван от турската полиция и само руския му паспорт го спасява от големи неприятности. Той продължава своя път през Серес, Струмица, Петрич, Мелник, Горна Джумая (днес Благоевград) и на 13 юни 1845 г. стига до Рилския манастир.

Природата около манастира въздейства с красотата си на Григорович. В тази българска обител той намира радушен прием. Силно впечатление му прави манастирското училище на Неофит Рилски. Виктор Григорович е изненадан от добрия ред, стройната система на преподаването и пожелава сам да е ученик в училището на Рилския манастир. Григорович пише: «Възхитен бях от реда, начина на обучението и старанието на добрите мои съученици», а в беседите с тях Григорович пише, че «...се запознава с характера на българите, узнава за техните способности и прилежание и наистина се научава да уважава този така незаслужено забравен народ... Това училище е достойно за особено внимание, понеже то обещава най-благодетелни плодове на народа, угнетяван за нещастие не само от неверниците». [8, с. 129]

Тук попада на препис на Житието на Св. Кирил, направен от Владислав Граматик през 1479 г., Панонското житие на Св. Кирил, както и известните в науката Рилски глаголически листове. Виктор Григорович посещава и постницата «Св. Лука», където беседва с монаха Амвросий. В скромната си килия той има богата сбирка от славянски и гръцки книги, които монахът предоставя на учения да се запознае с тях. [8, с. 125-133]

След Рилския манастир Виктор Григорович посещава гр. Дупница, където гостува българското училище. В София е посрещнат враждебно от гръцкия владика Милетий, но въпреки всичко той успява да разгледа софийските църкви, джамията Айя София, някогашната древна църква «Св. София», а също и българското училище. По това време учител в града е видния възрожденски педагог Захари Круша. Пътешественикът посещава само най-стария Боянски манастир «Св. Пантелеймон»: «В Бояна не намерих манастира, но по развалините, разхвърляни около църквата, забелязах неговите следи; църквата на името на «Св. Пантелеймон» е неотдавна подновена след турски обстрел. В нея аз намерих няколко ръкописа за манастирска употреба, в това число и два доволно любопитни». [8, с. 136] Така Виктор Григорович открива за науката Боянската църква, макар че в описанията му не са отразени нейните великолепни стенописи. Ръкописите, за които говори са Служебник от XV и XVI в. прочутия Боянски поменик на средновековните царе и патриарси.

През Ихтиман Григорович пристига в Пазарджик, където с възхищение разглежда църквата «Успение Богородично» с нейната неповторима резбена украса и посещава уроци в българското училище. В Пловдив украинският учен е посрещнат с подозрение и недоверие и той сам разглежда църквите, училищата и забележителностите на града. [8, с. 141] После следват Сопот, Карлово и Калофер. В последния град той се запознава с възпитаника на Одеската семинария учителят Ботьо Петков. Впечатленията му от уреденото училище са отлични. По това време (1845 г.) се строи новото, прочуто по-късно училище на Калофер, което е открито след три години. На бележития учен хората от балканските селища му правят силно впечатление с това, че животът им е дълбоко осмислен, че палят народността.

След това през Казанлък и Шипка той пристига в Габрово. Тук най-силно впечатление му прави добре организираното училище, с първи учител Неофит Рилски, с материалната подкрепа на одеските българи и най-вече на Васил Априлов и Никола Палаузов. Един от учителите е известния автор на българска граматика Христодул Костов Сичан-Николов, но с него Григорович се запознава по-късно в Букурещ. Дватамата водят продължителен разговор върху българските диалекти. В училището преподават учители, получили образование в Русия и тук се учат 200 ученика от цялата страна. В габровци Виктор Григорович вижда «...самочувствие и известна самостоятелност, която се дължи на търговската дейност на жителите, които въобще се отличават с енергия и общителност». [8, 144-145]

В Габрово проф. Григорович се запознава с одеския търговец Николай Хр. Палаузов, пристигнал да инспектира Габровското училище. Няколко дена преди професора да дойде в Габрово, Палаузов придобил «Синодикът на цар Борил» от 1211 г. от ценителя на старини във Велико Търново Стоян Ахтар. «Синодикът...» е поменик на българските царе, царици, патриарси, боляри, имената на известни богомили и анатели против тях. Виктор Григорович пръв съобщава в «Очерк путешествия...» за съществуването на този ръкопис. По-късно «Синодикът на цар Борил» е изследван обстойно от проф. Михайло Попруженко в негова монография от 1928 г.

След това пребивава за няколко дни в Преображенския манастир и през Свищов, където се запознал с един от видните възрожденски педагози Христаки Павлович, той се отправя за Русе, а от там на 11 юли 1845 г. преминава река Дунав при румънския град Гюргево и завършва своята научна командировка. Така Виктор Григорович извършва първата обиколка на учен-славист в продължение на десет месеца по българските земи.

Всички впечатления, срещи и преживявания на Виктор Григорович по време на пътуването му по българските земи са описани подробно в неговата книга «Очерк путешествия по Европейской Турции», Казань, 1848, 216 с., а второто издание излиза през 1877 г. Поради това, че тази ценна книга е изключително актуална и днес, през 1978 г. тя беше фототипно преиздадена и в София. Украинският учен завършва пътеписа си за земите на българите с думите: «Тук е краят на моето странстване по краища, паметни във всички периоди на историята и пътища, незабравими за любителя на древната славянщина. Всички понесени от мене трудности и несгоди, убиващи бодростта на духа, леко можах да забравя при първото съображение с какъв народ се запознах и при какви обстоятелства». [8, с. 150] Съвременниците му смятат, че «...нито една експедиция не е принесла на науката такива крупни резултати, както пътуването на Григорович». [16, с. 78]

По време на пътуването си по българските земи Григорович разгледал повече от 455 славянски ръкописни книги, снима копия от 120 грамоти. [10, с. 78] В книгата си Виктор Григорович дава и някои ценни бележки по организацията и постиженията на българските училища. Той намира във всеки град или по-голямо село училища, в които се преподава българска и славянска граматика, българска история, география, аритметика и богословие. Той пише: «Въобще мога да кажа, че в тези училища, където е въведена взаимната метода на обучение, са в превъзходно състояние». [8, с. 170] Според негови-

те сведения през 1845 г. (десет години след откриването на първото българско светско училище в Габрово) в Северна България има 26 училища, в Тракия 16 и в Северна Македония – 9 училища и намира българските школа за забележително явление и пример за много народи. [8, с. 166-171] От своите наблюдения Виктор Григорович стига до извода, че едно от условията за бъдещето културно развитие на българския народ е българите да имат свои йерарси (владици), които да имат присърце не само неговите материални, но и умствени и нравствени интереси.

По време на пътешествието на проф. Григорович културно-националните и просветните идеи на Васил Априлов се реализират с пълен успех. Това е и времето на първите решителни крачки на българите в борбата им против гръцката патриаршия за независима българска църква. Заради своята позиция по църковния въпрос и като един от водачите на църковно-националното движение Неофит Бозвели е заточен през 1844 г. в Хилендарския манастир. През същата година е изпратен протест от българите на Търновската епархия за български владика до турското правителство – Високата порта. [29, с– 203]

Преди да се прибере в Русия, проф. Виктор Григорович продължава научната си командировка в славянистичните центрове на централно европейските държави, работи в Будапеща, Виена, Прага, Загреб, Лайпциг, Берлин и през 1847 г. се прибира в гр. Казан. Същата година проф. Григорович публикува наблюденията си над 80 патриаршески документа, които се отнасят до църковно-културния живот на България, Русия, Сърбия през XIV век. През 1847 г. публикува Краткото житие на Св. Климент Охридски, придружено с превод на руски език и обяснителни бележки. Това издание привлича вниманието на славистите върху известието в житието за съществуването на две азбуки в южните славяни. По време на своята научна командировка Виктор Григорович записва и много български народни песни част от тях, заедно с други народни песни на южните славяни са публикувани през 1847 г. от Стефан Враз на страниците на излизащото в Загреб списание «Коло». По този начин българският песенен фолклор заинтересува все повече изследователи от европейската наука. [11, с. 414]

Още преди да се завърне в Казан, на 11 май 1847 г. Виктор Григорович е утвърден за професор по история и литература на славянските езици в Казанския университет. Веднага след пристигането си в града на 19 юли 1847 г. той започва да чете лекции и изнася научни доклади по въпроси от историята и културата на южните славяни и преди всичко на българите. През 1847 г. проф. Григорович издава

студията «Изыскания о славянских апостолах, произведенных в странах Европейской Турции». В нея учения споделя, че главната цел на неговата научна командировка е била да търси писмени паметници за живота и книжовното дело на славянските апостоли. В студията са публикувани две неизвестни жития на Св. Климент Охридски в преписи от XIII и XIV в., намерени в Охрид. [29, с. 195]

В следващото научно съчинение на проф. Виктор Григорович «О среднем и новом болгарском языке, рассматриваемом сравнительно по древним рукописям и народным песням» той доказва, че българският език е започнал да взема още в XI век граматическите форми на съвременния български език и че се е развил самостоятелно, без чуждо влияние. Авторът доказва, че на този език Св. св. Кирил и Методий са превели Библията. Публикувани са и пет български народни песни в оригинал и в превод.

През 1849 г. проф. Григорович един семестър чете лекции в Московския университет, след което отново се прибира в университета на гр. Казан. Тук продължава да обобщава резултатите от своята научна командировка с трудовете: «О древней письменности славян», където повторно изяснява въпроса, че глаголицата е по-старата писменост от кирилицата, в «О значении церковнославянского языка» той разглежда този език като начало на духовното единение, сплотило разнородните славянски племена и съхранило по-голямата част от свойствена на древния език.

Проф. Виктор Григорович разработва и въпроса за паметниците на церковнославянската литература. В статията си «О древнейших памятниках церковно-славянской литературы» се разглеждат средновековните писмени паметници и техният характер. Авторът ги разделя на пет групи по реда на възникването на църковните средища у православиите християни. Дотогава славистите делели ръкописите на три групи: български (най-стари) сръбски и руски. Сега проф. Григорович разделя паметниците на охридски от XI век (глаголически), киевски от XI век, търновски от XI век, ипекски от XII век и сръбски от XIV век. В този труд за пръв път той съобщава за намерените в Рилския манастир «Охридски глаголически листове» и «Рилски глаголически лист», като отделя специално внимание на тях и разглежда значението им за старобългарската литература. [16, с. 80]

Гореспоменатите и други още статии са събрани и издадени в Казан през 1852 г. под заглавие «Статьи, касающиеся древне-славянского языка». Най-интересното в този сборник е, че за пръв път се съобщава за Паисий Хилендарски и значението на неговата

история. [20, с. 682] През 1853 г. проф. Григорович отпечатва статия озаглавена «Обитель преподобного Йоана Рилского чудотворца в Балканский горах».

В началото на 60-те години на XIX в. руското правителство решава да открие университет в гр. Одеса. За преподавател в него е поканен проф. Григорович и той приема с удоволствие да бъде назначен, защото ще бъде по-близо до южните славяни. През 1863 г. ученият напуска Казан и се установява в гр. Херсон, където работи върху своите трудове а след това живее и в Одеса. През 1865 г. при откриването на Одеския Новорусийски университет проф. Виктор Григорович е назначен за редовен професор по славянска филология. Първият научен труд на проф. Григорович в Одеса е студията «Как выражались отношения Константинопольской церкви к окрестным северным народам, преимущественно к болгарам в начале X-го столетия», отпечатана през 1866 г. В това проучване се разглеждат писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до цар Симеон Велики като основен извор за изследванията на взаимоотношенията между България и Византия.

През 1870 г. проф. Григорович написва студията «О Борисе-Михаиле болгарском, праотце славянского просвещения», за ролята и значението на княз Борис I Кръстител за сплотяването в единна българска народност чрез приемане на християнството от населението на неговата държава. От писмата на проф. Григорович до проф. Срезневский се разбира, че ученият събира материали и се интересува от живота на Св. Иван Рилски, Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски. Проф. Григорович притежава жития и служби за тях, дамаскини, написани на народен български език и препис на «История славянобългарска» на Пайсий Хилендарски, изпратена му от проф. Мурзакевич. [21, с. 87]

Научните интереси на проф. Виктор Григорович се простират и върху българската книжнина от XVIII и XIX в. Ученият познава и цени произведенията на Яков Крайков, Кирил Пейчинович, Йоаким Кършовски, Христки Павлович-Дупничанин и други автори на отпечатани български книги. Той посочва книгата «Неделник» на Софроний Врачански като първа новобългарска печатна книга. [23, с. 166]. Интересът на проф. Григорович към българската книжнина и наука се доказва и от неговото участие като спомагателен член в Българското книжовно дружество в Браила, основано през 1869 г. и прераснало през 1911 г. в София в Българска академия на науките. Професорът оказва значителна методическа помощ при издаването на

печатния орган на Книжовното дружество «Периодическо списание». Като секретар на Одеското славянско благотворително общество проф. Виктор Григорович подпомага морално и материално да бъде издадена книгата на Петър Оджаков «Наука за песнотворчество и стихотворство», Одеса, 1871 г. [9, с. 49] Като един от ръководителите на Славянското благотворително общество през трагичната за българите 1876 г. проф. Григорович участва в университетска организация, която взема решение всеки преподавател и служител в Новорусийския университет в разстояние на 11 месеца да внася определена сума за подпомагане на пострадалите българи. [3, с. 252]

Необходимо е да засегнем и един важен проблем, който има проф. Виктор Григорович при публикуване на своите научни трудове – руската царска цензура. Още при печатането на «Очерк путешествия...» книгата е окастрена от цензурата в Казанския университет. Цензурата забранила на проф. Григорович да литографира глаголически текст, духовната цензура забранила да се отпечата книгата му «Службы Св. св. Кирилла и Мефодия» и други подобни действия. В едно писмо до проф. Срезневский проф. Григорович се жалва: «...ако беше по-малко жестока цензурата и повече милостиви хората, то по-бодро щях да се заема с тези дела». [23, с. 58] А Ватрослав Ягич си спомня за действията на руската цензура спрямо проф. Григорович: «Постоянно изстискваха от главата му единични оригинални мисли». [10, с. 77]

Проф. Виктор Григорович е почитан и уважаван от всички български културни и обществени дейци. Той има оживена кореспонденция с Иван Денкоглу, Любен Каравелов, [13, 134-135] д-р Константин Робев, Димитър Миладинов, но най-много са писмата от Николай и Спиридон Палаузови. Последният често се съветва с бележития учен относно издаването на «Синодика на цар Борил» през 1858 г. и «Грамота на патриарх Калист като нов извор за историята на българската църква», 1860 г.

Именитият учен остава в Новорусийския университет 11 учебни години (до 1876 г.), като създава школа от слависти и историци. Уморен от дългогодишната си преподавателска дейност през май 1876 г. проф. Григорович подава оставка пред ръководството на Новорусийския университет. На 20 октомври 1876 г. той напуска Одеса. Установява се в гр. Елисаветград (днес Кировград), където на 19 декември 1876 г. почива на 61-годишна възраст. [25, с. 100-106]

Приживе проф. Виктор Григорович подарява част от ръкописите си на Новорусийския университет, а след неговата смърт други ръкописи са предадени на Румянцевия музей в Москва, други са в

Санкт Петербург. В Държавната научна библиотека «Максим Горки» в Одеса се съхраняват Марииното евангелие, Охридския апостол, Боянското евангелие, Григоровичевия паримейник, както и други ръкописни фрагменти като Григоровичевия лист от XI-XII век, писан с глаголица, лист от Слепенския апостол, осем листа от ръкопис от XV век, с кратката редакция на граматическото съчинение на Константин Костенечки и други. [15, с. 63-65]

През лятото на 1861 г. Георги Раковски пристига в гр. Одеса, за да разговаря с висши руски чиновници. Именно при това посещение през юни 1861 г. Георги Раковски се среща на 14 юли 1861 г. с Виктор Григорович. Професорът предава на Раковски два документа. Писмо на Неофит Бозвели до Георги Раковски от 12 септември 1841 г., в което го моли да разговаря с жената на Стефан Богориди и тя да ходатайства пред мъжа си да действа да бъде освободен Неофит Бозвели от заточение в Атон. Той запазва писмото 17 години за да го предаде на получателя. Това писмо на Бозвели днес се съхранява в архива на Раковски. [2, с. 50-52]

При срещата си с Георги Раковски проф. Григорович му предава и препис, направен от него на «Житие и страдание грешнаго Софрония», което професорът преписал незнайно откъде. Оценявайки стойността на житието на Софроний, Раковски решава да го публикува, като прави необходимите бележки и коментари по текста на страниците на изданието от него в. «Дунавски лебед». И действително, в два броя на вестника (бр. 55 от 17 октомври 1861 г. и бр. 62 от 22 декември 1861 г.) излиза част от житието, но поради спирането на в. «Дунавски лебед», Раковски не успява да го публикува изцяло. [11, с. 158]

За връзките на проф. Григорович и благотворното му влияние върху поетичното творчество на Христо Ботев свидетелства в своите спомени Кирило Тулешков: «Песента «Ти ли си, мале, тъй жално пяла» („Майци си) – бел. автора) Ботев още същата неделя, юни 1865 г. я прати в Цариград на Петко Славейков, за да я публикува в изданието тогава хумористичен вестник «Гайда» (отпечатано в броя от 15 април 1866 г – бел. автора). Но преди да я прати на дядо Славейков той ходи при професор Григорович да я предложи на цензура. Григорович я одобри и му похвали неговия труд, като го насърчи да продължава и занапред. Не ще да е излишно да кажа, че професор Григорович, който беше професор в новооткрития Новорусийски университет в Одеса, много пъти викаше при себе си Ботев и му даваше български народни песни да ги превежда на руски, под ръководството на Григорович. Това много помогна на Ботев да се влюби в поезията. Ботев един

път и мене заведе (при проф. Григорович – бел. автора) и ме препоръча на своя приятел“. [6, с. 528] Това свидетелство, за връзките на проф. Виктор Григорович с 18-годишния тогава Христо Ботев, се потвърждава косвено и от факта, че от октомври 1865 до лятото на 1866 г. Ботев е студент-волнослушател в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет, следователно напълно е възможно това общуване, за което свидетелства близкия приятел на Ботев Киро Тулешков. [26, с. 27]

Освен Христо Ботев, студенти на проф. Виктор Григорович в Новорусийския университет са и други млади българи. Една учебна година (1874-1875) се учи в Историко-филологическия факултет Иван Семерджиев от Велико Търново, след което се прибира в родния край и става учител в гр. Горна Оряховица, председател на революционния комитет, участва активно в подготовката на Априлското въстание от 1876 г., заловен и обесен от турските поробители. Една учебна година (1874-1875) е студент при проф. Григорович и Ефрем Каранов от гр. Кратово, Македония, който учи славянска филология и е учител в Щип и Кюстендил, а след Освобождението на България е виден педагог и общественик. [27, с. 132] Четвъртият български студент при проф. Григорович е Даниел Стадников от с. Конгас, (днес в Молдова), който завършва Болградската гимназия през 1874 г. и постъпва в Историко-филологическия факултет на Одеския университет, който успешно завършва през 1878 г., като видния професор му е преподавател първите две години – до 1876 г. Стадников е дълги години преподавател в Българската гимназия «Св. св. Кирил и Методий» в гр. Солун (днес в Гърция). [18, с. 222] И последният българин, студент при проф. Григорович е Димитър Димитров от с. Чийшия, (днес в Украйна), който след като завършва Кишиневската семинария през 1873 г. става студент в Историко-филологическия факултет, който успешно завършва през 1878 г. със защита на кандидатска дисертация на тема: «Остатки в простом народе язычества», след което повече от 25 години е учител в една от гимназиите на Кишинев. [28, с. 218] За нито един от четиримата българи-студенти няма преки сведения, че са в близки отношения с проф. Виктор Григорович (така както при Христо Ботев), но няма съмнение, че видният учен е техен преподавател и е оказал своето въздействие и върху тях. Един съвременник разказва, че виждал как проф. Виктор Григорович разговаря със студенти от различни националности «...с всеки на родния му език» и няма съмнение, че това се отнася и за българите. Лекциите му били «...така увлекателни, че студентите се забравяли“. [22, с. 146]

Великият български поет, революционер и публицист Христо Ботев се позовава на авторитета на своя преподавател проф. Виктор Григорович в една своя полемична статия в отговор на сръбския вестник «Исток» и като отхвърля сръбските претенции за македонските български земи пише: «Ние имаме «глупост» да мислиме (тая «глупост» имат и Хилфердинг, и Каниц, и Григорович, и Липранди, и много други етнографи), че Велес е български град и се намира в Македония». [5, с. 163]

Проф. Виктор Григорович има идея да създаде славянска читалня и книжарница за търговия със славянски книги в Одеса. Той е привърженик на славянската взаимност и смята, че славянството не може да се развива без книгообмен и без взаимен обмен на културните достижения на отделните народи. [7, с. 60] Ученият последователно внушава на студентите, бъдещи учени, задълбочено и всестранно да изследват родната култура, да изучават културите на другите народи: «Нашата задача е да се открие какво в литература е свое, национално и какво е повлияно от вън». [24, с. 108]

Заслугите на проф. Виктор Григорович към българския народ са отбелязани компетентно още през 1915 г. от проф. Иван Шишманов в неговата забележителна студия «В.И.Григорович, неговото пътешествие из Европейска Турция (1844-1845 г.) и неговото отношение към българите» по случай сто години от рождението на професора: «...за нас, българите Григорович има още по-голямо значение. Нему ние дължим първото научно изследване на новобългарския език. Венелин, който поради тогавашната война има възможност да посети само един кът от Добруджа, не бе достатъчно подготвен за такъв труд... Григорович е собствено първия, който откри българска Македония. Григорович можа пръв да постави хипотезата, че съвременният български език се е развил органично, като изключва по-старото предположение, че върху неговото развитие са действали само външни, механични фактори. Големи са заслугите на Григорович и за българската етнография и за българския фолклор.» [29, с. 196-197]

Проф. Шишманов обобщава в своята студия в кратко послесловие заслугите към българите на проф. Григорович: «...бе провъзгласил правото на българския народ на самостоятелно съществуване в най-широките негови етнографски граници... Григорович зае със своя «Очерк...» първо място между най-компетентните защитници на българщината в Македония.» [29, с. 298]

Проф. Иван Шишманов за пръв път публикува извадки от дневника на проф. Виктор Григорович и анализира сведенията на

неговата ръкописна сбирка. Той отбелязва, че украинския учен е основоположник на строго неромантичното изучаване на славянския юг и в специална студия, посветена на сто годишнината от рождението на професора, изтъква заслугите му и отделя голямо място на старобългарските ръкописи: «Григорович има щастието в своето пътешествие по балканите да извлече от мрака на забравата стотина славянски паметници. Много от тях той описва, а други прибира и отнесе със себе си, като ги спаси така от гниене в подземия». [29, с. 298

Научната дейност на проф. Виктор Григорович засяга в една или друга степен всички области на българознанието: средновековната история на българския народ, езикознание (старобългарски език и палеография, среднобългарски и новобългарски език, българска диалектология, история на новобългарския книжовен език), библиография, фолклористика и етнография. И всичко това става във време, когато такъв комплекс от науки не съществува. Ето защо с пълно право можем да считаме проф. Виктор Григорович за един от основоположниците на българската филология.

Проф. Виктор Григорович посвети своя живот и изследователска дейност на южните славяни и най-вече на българите. Упорито и последователно големият славист изгради своите научни и разкри на научния свят, че на Балканския полуостров има един самобитен народ, съхранил през вековете своя език, бит и книжовни традиции. Проф. Григорович доказа, че българския език се е развил самостоятелно и в него има две основни наречия – източно и западно. Той доказва, че глаголицата е преди кирилицата, което за него време не са убедени славистите. Според него историческите въпроси на средновековна България трябва да се разглеждат след основно познаване на византийската история и извори. Проф. Виктор Григорович обърна внимание върху голямото културно богатство на българските народни песни. Той разкри образите и делото на Св. св. Кирил и Методий, Св. Климент Охридски, Св. княз Борис, цар Симеон Велики и добави нови сведения за живота на Св. Иван Рилски и Йосиф Брадати. Огромната заслуга на учения пред науката се състои най-вече в това, че той спаси от унищожение или загубване голям брой паметници на старата българска писменост и култура. Между книгите и ръкописите, които е събирал има и такива, чиято научна стойност е неоченима. Проф. Виктор Григорович заяви високо, че българския народ има нужда от свои народни владици, които да вземат присърце неговите умствени и нравствени интереси, обяви на всички, че българския народ притежава буден ум и жадува за свобода и духовен просперитет.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов, Боньо. Неизвестно писмо на д-р Константин Робов до Виктор Григорович. // Известия на Научния архив. Кн. 4, София, 1968.

Архив на Г.С.Раковски. Писма до Раковски (1842-1860). Том II, София, 1957.

Бачинский, Алексей и Михаил Дихан. Помощь ученых Новороссийского университета освободительному движению на Балканах (1875-1876). // Славянский архив. Москва. 1962.

Бойчева, Павлина. Виктор Григорович. // Кирило-Методиевска енциклопедия. Том I, София, 1985.

Ботев, Христо. Съчинения. Том II. Публицистика. София, 1986.

Бурмов, Александър. Христо Ботев и неговата чета. София, 1974.

Григораш, Наталя. Украинската литературоведска българистика от XIX и средата на ХХ век: личности и школи. Велико Търново, 2007.

Григорович, Виктор. Очерк путешествия по Европейской Турции. Казан, 1848. (фототипно издание, София, 1977)

Иванов, Иван. Сборник статей о некоторых выдающихся событиях о современной жизни болгар. Кишинев, 1896.

Илчев, П. Виктор Григорович и българската филология. // Български език. Кн. 1, София, 1977.

История на България. Българско възраждане XVIII – средата на XIX век. Том V, София, 1985.

Йонков, Христо. Виктор Григорович. // Приятели на българския народ. София, 1971.

Каравелов, Любен. Събрани съчинения. Том VI, София, 1966.

Кирпичников, А. Виктор Григорович. // Энциклопедичний словарь. Том IX, Москва, 1893.

Куев, Куьо. Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. София, 1986.

Маркишка, Д. Виктор Иванович Григорович и миналото на българския народ. // Исторически преглед, Кн. 11 София, 1978.

Минкова, Лиляна. Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. София, 1978.

Миславски, Константин. Исторически очерк на гимназията «Император Александър III» в Болград. 1904. (фототипно издание, София, 1994).

Пантев, Андрей и Борислав Гаврилов. Стоте най-влиятелни чужденци в българската история. София, 1999.

Пенев, Боян. История на новата българска литература. Том I, София, 1976.

Петканова, Д. Библиография на дамаскините у нас и в чужбина. // Известия на Народната библиотека «Св. Св. Кирил и Методий». Том III, София, 1963.

Поглубко, Константин. «За да бъдат полезни на народа си...» София, 1976.

Романски, Стоян. Българските въпроси в преписката на И.И.Стрезневский и В.И.Григорович. // Списание на БАН. Том 54, София, 1937.

Сергеев, А. Исторические взгляды В.И.Григоровича. Казань, 1978.

Смирнов, С. Виктор Иванович Григорович (1815-1876). // Русская речь, Кн. 2, Москва, 1976.

Унджиев, Иван и Цвета Унджиева. Христо Ботев. Живот и творчество. София, 1983.

Ферманджиев, Никола. Към биографията на Ефрем Каранов. // Литературна мисъл, Кн. 8, София, 1979.

Червенков, Николай. Церковь святых Петра и Павла в селении Чишия. // Православные храмы в болгарских и гагаузских селениях юга Украины и Молдовы. Выпуск первый. Болград, 2005.

Шишманов, Иван. В.И.Григорович, неговите пътешествия по Европейска Турция (1844-1845) и неговите отношения към българите. // Избрани съчинения. Българско възраждане. Студии. Том I, София, 1965.